

Сергій БЕРЕЖНИЙ,
суддя Апеляційного суду Хмельницької області,
кандидат юридичних наук, доцент

УМИСНІ ВБИВСТВА НА ЗАМОВЛЕННЯ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Однією з основних проблем, що постають перед українською державою, її юридичною наукою на сучасному етапі складних економічних і політичних перетворень, є необхідність вирішення питань, пов'язаних з охороною особи та забезпеченням дотримання прав і свобод громадян.

Уст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини (ст. 27 Конституції).

Побудова демократичної правової держави суттєво гальмується серйозним загостренням криміногенної обстановки, зростанням рівня злочинності. Злочинність як соціальний феномен характеризує одну з граней життя суспільства та є одним з параметрів, що відображають стан життєдіяльності соціального організму на сучасному етапі історичного розвитку.

На сьогодні неабиякого поширення набули випадки вчинення особливо небезпечних злочинів, а саме – серійних убивств та убивств на замовлення. Суспільна небезпечність умисних вбивств полягає в тому, що вони завдають шкоди, яка не має відповідного еквіваленту: людина позбавляється найціннішого – життя – найбільш небезпечним способом та із застосуванням найбільш небезпечних засобів.

Випадки умисного позбавлення життя – вбивства, в тому числі ті, що вчинені на замовлення, існували віддавна і постійно супроводжували людство. У Зводі законів царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.) знаходимо: «Якщо жінка дозволила вбити свого чоловіка через іншого чоловіка, то цю жінку повинні посадити на палю»¹.

¹ Див.: Хрестоматия по истории Древнего Востока. – М., 1980. – Т. 1.

У державі шумерів судові рішення записувались на глиняних табличках. Одне з таких рішень свідчить про те, що жреця Лу Інніна було вбито на замовлення жінки. Разом з трьома виконавцями до смертної кари засудили і вдову¹.

Наведені приклади демонструють випадки учинення вбивства на замовлення на побутовому ґрунті, проте в літературних пам'ятках Стародавнього Сходу є відомості й про вбивства правителів держав з метою захоплення влади. Збереглися літописи, що засвідчували подібні факти і в історії Київської Русі. Особливо відзначився на початку XI століття князь Святополк, який після смерті 15 липня 1015 р. князя Володимира вирішив убити своїх братів з метою одноосібного захоплення влади².

Отже, злочини, вчинені на замовлення, не є винаходом нашого часу. Шляхом учинення вбивств такого виду в різні часи переслідувалися різні цілі – посягання на життя і здоров'я особи, її майнові права й інтереси, перешкоджання діяльності тощо.

До 90-х рр. XX століття умисні вбивства, вчинені на замовлення, були рідкісним явищем і пов'язувалися з міжособистісними стосунками (ревнощі, помста, особиста антипатія тощо), тобто вчинялися переважно на побутовому ґрунті.

Істотні соціально-економічні зміни, що сталися в країні у 90-х–2000 рр., та різка зміна матеріального становища громадян зумовили суттєве зростання кількості вбивств з корисливих мотивів. Протягом останнього десятиліття майже половина умисних вбивств вчиняються безпосередньо з корисливою мотивацією або поєднуються з нею.

Саме корислива мотивація є ознакою вчинення умисних вбивств на замовлення, що виконуються за оплату. З метою підвищення ефективності боротьби з такого роду діяннями Законом України від 2 жовтня 1996 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і майно суддів, працівників правоохоронних органів, осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку, та громадян» ст. 93 Кримінального кодексу (КК) України 1960 р. було доповнено пунктом «и», яким передбачалася відповідальність за вбивство, вчинене на замовлення. Доповнення ст. 93 КК України цим пунктом поставило перед органами досудового розслідування і судами багато проблем, пов'язаних з визначенням правової природи і змісту нової кваліфікуючої ознаки вбивства та зміною підходів до особливостей кваліфікації умисних вбивств, вчинених за кількох обтяжуючих обставин. Насамперед виникла необхідність визначитись з поняттям «замовлення» і «замовник» у кримінально-правовому значенні, оскільки закон не розкриває змісту такої обтяжуючої обставини, як вчинення вбивства на замовлення.

Пленум Верховного Суду України з метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про умисні вбивства в пункті 15 постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснив кваліфікуючу ознаку, передбачену пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України 2001 р.: умисне

¹ Див.: *Домокош Варга*. Древний Восток. – Будапешт, 1979.

² Див.: *Літопис Руський*. – К., 1989.

вбивство, вчинене на замовлення, – це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або не вчиняти їх.

Замовниками злочину, як правило, є: а) особи, які займаються підприємницькою, банківською діяльністю (конкуренти або партнери по бізнесу); б) представники кримінального середовища (лідери або члени злочинних угруповань, які бажають зайняти їх місце); в) особи, щодо яких порушені кримінальні справи; г) політичні діячі; ґ) посадовці державних органів; д) підлегли, які претендують на посаду начальника; е) родичі; є) один із подружжя або коханці; ж) боржники потерпілого; з) особи, яких шантажують або в яких вимагають майно, гроші; и) інші особи.

Оскільки такий вид кваліфікованого вбивства є для кримінального законодавства України відносно новим, слід звернути увагу на кримінально-правові проблеми, що виникають у зв'язку із застосуванням цього інституту на практиці. Наприклад, якими є особливості цього складу злочину? З яких мотивів може вчинятися такий злочин? Як кваліфікуються дії особи, яка вчиняє замовне вбивство? Які труднощі виникають при кваліфікації цього виду злочину?

До внесення змін Законом від 2 жовтня 1996 року до КК України такого кримінально-правового поняття, як «вбивство, вчинене на замовлення» не існувало, тож судово-слідча практика кваліфікувала умисні вбивства, вчинені за матеріальну винагороду, як такі, що були вчинені з корисливих мотивів. Після доповнення КК України цим кваліфікуючим видом умисного вбивства виникла необхідність відмежування вбивства, вчиненого на замовлення, від вбивства з корисливих мотивів.

У кримінально-правовій літературі вбивство на замовлення розглядається як виконання угоди щодо позбавлення потерпілого життя. Сторонами такої угоди є 2 і більше осіб – замовник та виконавець. У деяких випадках можуть бути кілька замовників, кілька виконавців; до цих злочинів можуть бути причетні й посередники між замовником і виконавцем. При цьому ініціатива щодо укладення угоди може виходити від будь-якої зі сторін чи від будь-якої з третіх осіб.

Якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України наставатиме незалежно від того, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії матеріального чи нематеріального характеру – до чи після вбивства, виконав чи не виконав їх замовник, збирався він це зробити чи ні. До дій матеріального характеру в таких випадках слід відносити, зокрема, сплату виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передачу чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру слід розуміти будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця (допомога в працевлаштуванні, вирішення певних життєвих проблем, звільнення від кримінальної відповідальності, залучення до вчинення інших злочинів, якщо цього бажає виконавець, тощо) про що, зокрема, зазначено в абзаці 3 пункту 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

Для вбивства на замовлення притаманним є те, що виконавець одержує чи бажає одержання певної винагороди як матеріального, так і нематеріального характеру, або прагне ухилитися від якихось негативних обставин не внаслідок позбавлення життя потерпілого, а за виконання замовлення чи у зв'язку з його виконанням, тобто опосередковано через волю і діяльність замовника або уповноважених ним на те осіб. Саме ця обставина принципово відрізняє вбивство на замовлення від інших убивств, вчинених під впливом сторонніх осіб.

Від убивства з корисливих мотивів такий вид убивства відрізняється тим, що вчиняється за дорученням та за ініціативою іншої особи (замовника) і може мати на меті отримання виконавцем не тільки матеріальної, а й нематеріальної вигоди від замовника або уповноважених на те ним осіб.

Дії замовника і дії виконавця вбивства тісно пов'язані між собою. Проте вони суттєво відрізняються за об'єктивною стороною. Замовник (якщо тільки він не є одночасно і співвиконавцем вбивства) не позбавляє потерпілого життя, тобто не виконує об'єктивної сторони вбивства. Він, замовляючи вбивство, вчиняє дії, які спонукають виконавця до вчинення вбивства.

При вчиненні вбивства на замовлення на відміну від вчинення злочину з корисливих мотивів збагачується, як правило, тільки один співучасник вбивства – виконавець, а замовник несе матеріальні або нематеріальні витрати. Залежно від змісту дій замовника останній повинен визнаватись або підбурювачем (коли замовник схилив виконавця до вчинення вбивства), або організатором злочину (за умови, що він не є його співвиконавцем) – наприклад у випадках, коли замовлення відбувається шляхом давання наказу керівником злочинного угруповання кілеру або коли замовник діє через посередника, і той схилиє виконавця до вчинення вбивства.

Пленум Верховного Суду України рекомендує дії замовника кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27, пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України, а за наявності підстав – і за іншими пунктами цієї статті (наприклад за пунктом 6 – якщо виконавець позбавив особу життя з метою одержати вигоду матеріального характеру, за пунктом 12 – коли вбивство було замовлено групі осіб). Дії замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за пунктом 11, пунктом 12 ч. 2 ст. 115 КК як умисне вбивство, вчинене на замовлення за попередньою змовою групою осіб, а за наявності підстав – і за іншими пунктами цієї статті. Якщо замовник, який не є співвиконавцем вбивства, керувався корисливим, а виконавець – іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктом 6, пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

Кваліфікація дій замовника умисного вбивства може відбуватись за ч. 3 чи ч. 4 ст. 27 і ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443, ч. 4 ст. 404 КК України – у тих випадках, коли замовляється злочин, передбачений цими статтями. Пленум Верховного Суду України в абзаці 6 пункту 12 зазначеної вище постанови рекомендує у цьому разі додатково кваліфікувати дії винного ще й за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК, якщо вбивство чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин.

У випадках, коли виконавець взяв на себе обов'язок позбавити життя потерпілого, проте з незалежних від його волі причин умисел на вбивство не реалізував, дії замовника повинні розглядатися як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи закінчений або незакінчений замах на вчинення цього злочину і кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 27, ч. 1 ст. 14 або ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 та пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Дії виконавця такого вбивства, якщо він є і безпосереднім виконавцем (співвиконавцем) злочину, кваліфікуються за ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443, ч. 4 ст. 404 КК – у тих випадках, коли замовляється злочин, передбачений цими статтями, і відповідні ознаки його складу усвідомлюються виконавцем. При цьому дії виконавця, як і дії замовника, за змістом постанови Пленуму Верховного Суду України мають додатково кваліфікуватись ще й за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК, крім пункту 11. За відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК, в тому числі за пунктом 11 ч. 2 цієї статті, дії виконавця кваліфікуватимуться в тих випадках, коли ним вчиняється умисне вбивство на замовлення, що містить також інші, крім передбаченої пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України, обтяжуючі обставини (наприклад, коли умисне вбивство на замовлення вчиняється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру, дії виконавця мають кваліфікуватись за пунктом 6, пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України); при цьому виконавцю мають інкримінуватись лише ті обтяжуючі обставини, які ним усвідомлювались (крім зазначеної у пункті 13 ч. 2 ст. 115 КК України) або стосувались його як суб'єкта злочину. Лише за пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України повинні кваліфікуватись дії виконавця, коли ним вчиняється умисне вбивство на замовлення без обтяжуючих обставин, передбачених пунктами 1–10, 12, 13 ч. 2 ст. 115, а також тоді, коли за наявності цих обставин жодна з них не усвідомлювалась виконавцем чи не стосувалась його як суб'єкта злочину.

Дії особи, яка сприяла вчиненню умисного вбивства на замовлення (підтримувала виконавця чи замовника, організовувала їх зустріч, брала участь в укладанні угоди щодо умисного вбивства тощо), слід розглядати як пособництво в умисному вбивстві на замовлення і кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 КК і відповідною статтею (статтями) Особливої частини КК з урахуванням тих самих обставин, що визначають особливості кваліфікації дій замовника і виконавця.

Відповідно до ч. 3 ст. 29 КК на кваліфікацію дій одного співучасника умисного вбивства на замовлення не повинні впливати обтяжуючі обставини, які стосуються особи іншого співучасника. Наприклад, якщо виконавець вбивства, що розглядається, раніше вчинив умисне вбивство (за винятком такого, що було вчинене за пом'якшуючих обставин), ця обтяжуюча обставина замовнику умисного вбивства чи його пособнику інкримінуватись не повинна, в тому числі й тоді, коли вона ними усвідомлювалась.

Обтяжуюча обставина, передбачена пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК, належить до обставин, що характеризують суб'єктивні властивості вбивства. Суб'єктивна сторона вбивства на замовлення характеризується прямим умислом – винна особа усвідомлює, що вона виконує протиправне замовлення на позбавлення життя потерпілого, і бажає це замовлення виконати.

Слід наголосити, що диспозиція пункту 11 ч. 2 ст. 115 КК України сформульована як умисне вбивство, вчинене на замовлення. В законі йдеться про випадки, коли замовляється саме вбивство, а не якийсь інший насильницький злочин щодо особи. Таким чином, цей пункт не може застосовуватись, якщо замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого. У цьому разі замовник повинен нести відповідальність за співучасть у вчиненні того злочину, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній – за той злочин, який він фактично вчинив.

Невдала спроба замовити умисне вбивство, якщо, наприклад, потенційний виконавець відмовився взяти на себе зобов'язання його вчинити, становить собою так зване невдале підбурювання і має кваліфікуватись за ч. 1 ст. 14 та пунктом 11 ч. 2 ст. 115 КК України, а за наявності підстав – і за іншими пунктами цієї статті.

На думку П. Пилипчука, факт надходження замовлення на вбивство є обставиною, яка спонукає формування (або завершення формування) у виконавця умислу на вбивство; саме ним зумовлюється формування у виконавця мотиву злочину. Якщо рішучість вчинити вбивство виникла не у зв'язку із замовленням, а під впливом якихось інших чинників, кваліфікувати вбивство як таке, що вчинене на замовлення, не можна.

Саме по собі бажання виконати замовлення на вбивство не є основою дій виконавця. Надходження такого замовлення лише породжує основну мотивацію його дій, започатковує мотив злочину, зумовлює його формування. Мотив такого вбивства полягає у бажанні виконавця одержати від замовника або уповноважених ним осіб за вчинене вбивство вигоду матеріального чи нематеріального характеру або не допустити вчинення ними певних дій не на його користь. Як свідчить судова практика, у переважній більшості випадків мотивом виконання вбивства на замовлення є користь. Замовник передає або обіцяє передати певну грошову суму чи іншу матеріальну винагороду за вбивство, а виконавець за цю винагороду вбивство вчиняє¹.

Показовою в цьому аспекті є справа, розглянута Апеляційним судом Хмельницької області, щодо К. та Ш.

Як встановив суд, К., проживаючи зі своєю матір'ю К.В. та бабусяю К.О. у квартирі, яка належала йому та К.В. на праві сумісної власності, з метою заволодіння квартирою вчинив умисне вбивство К.О., після чого замовив умисне вбивство матері К.В. своєму знайомому Ш., пообіцявши останньому 1000 доларів США. За попередньою домовленістю К. і Ш. у співвиконавстві вчинили умисне вбивство К.В.

Колегія суддів кваліфікувала дії К. за пунктами 1, 6, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК як умисне вбивство 2 осіб з корисливих мотивів, вчинене на замовлення та за попередньою змовою групою осіб².

Із суб'єктивної сторони дії замовника також характеризуються прямим умислом – замовляючи вбивство, він усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає настання шкідливих наслідків (смерті потерпілого) від дій особи, якій адресується замовлення.

На вчинення злочину людину штовхає мотив, який в юридичній літературі розуміється як спонукання до дії, спонукальна причина злочинної поведінки, яка характеризує суб'єктивну сторону злочину і має важливе кримінально-правове й доказове значення для правильної кваліфікації злочину й індивідуалізації покарання³.

¹ Див.: Пилипчук П.П. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення // Право України. – 1999. - № 2. – С. 31–35.

² Див.: Справа № 1-14/2006 р. Архів Апеляційного суду Хмельницької області.

³ Див.: Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб., 2000; Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: Учебн. – М., 1996; Коновалова В.Е. Правовая психология: Учебн. пособ. – Харьков, 1997; Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учебн. пособ. – М., 1998; Словарь по уголовному праву / Под ред. А.В. Наумова. – М., 1997; Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. – К., 1997.

Характерною ознакою вбивств на замовлення є те, що мотив дій замовника злочину не збігається з мотивом дій виконавця, а також посередника, якщо він є. Замовляючи вбивство, особа керується власними мотивами, про які виконавець може й не знати. Як зазначає М. Костенко, у більшості випадків вбивства на замовлення відбуваються: 1) з користі; 2) з помсти; 3) з політичних мотивів: а) усунення політичних конкурентів; б) зміна орієнтації політичних партій і рухів; 4) з побутових мотивів (ворожість, ревності, конфліктні ситуації); 5) з метою приховання іншого злочину або полегшення його вчинення; 6) з метою позбутися особи, яка заважає замовникові або загрожує його планам; 7) з інших мотивів¹.

Для такого виду вбивств притаманні ретельна спланованість злочину із застосуванням методів конспірації, спостереження, стеження, вибір місця вбивства, відпрацювання шляхів відходу та забезпечення алібі виконавцям та організаторам, залишення на місці події автоматичної зброї, використання викраденого автотранспорту з подальшим його знищенням.

БЕРЕЖНИЙ С. Умисні вбивства на замовлення: історично-правовий аспект.

Розглянуто кримінально-правову характеристику умисного вбивства, вчиненого на замовлення, за чинним Кримінальним кодексом України. Висвітлюється історично-правовий аспект цього різновиду умисного вбивства. Окреслюються критерії відмежування умисного вбивства, вчиненого на замовлення, від інших різновидів умисного вбивства та деяких інших посягань.

Ключові слова: умисне вбивство, замовлення, угода, мотив вбивства, співучасники злочину.

БЕРЕЖНОЙ С. Умышленные убийства, совершенные на заказ: историко-правовой аспект.

Рассмотрена уголовно-правовая характеристика умышленного убийства, совершенного на заказ, по действующему Уголовному кодексу Украины. Освещен историко-правовой аспект этой разновидности умышленного убийства. Определены критерии отграничения умышленного убийства, совершенного на заказ, от других разновидностей умышленного убийства и иных посягательств.

Ключевые слова: умышленное убийство, заказ, договоренность, мотив убийства, соучастники преступления.

BEREZHNYI S. Premeditated murder committed by order: historical and legal aspects.

Considered criminal legal description premeditated murder committed by order under the current Criminal Code of Ukraine. Deals with historical and legal aspects of this kind of murder. Outlined criteria for distinguishing murder committed on orders from other types of murder and several other attacks.

Key words: murder, order, agreement, motive murder, accomplices.

¹ Див.: Костенко М.В. Вбивство на замовлення: криміналістична характеристика: Монографія. – Харків, 2006. – 159 с.